

lūpiniai balsiai (t. y. pirmiausia kontrastuoja *ū, uo, ō* ir *ī, ē, ie, ā, ā* klasės). Nuo smulkesnio rezultatų komentavimo, matyt, kol kas dar susilaikytina: pirmiau, be abejo, reikėtų atlikti seriją griežčiau kontroliuojamų eksperimentų su auditoriais, kilusiais iš įvairių tarmių. Vis dėlto jau dabar esu linkęs atsargiai spėti, kad Pakerio tyrimui tam tikros įtakos galėjo turėti kokia nors literatūros konvencija (pavyzdžiui, poetų vengimas rimuoti kietuosius priebalsius su minkštaisiais), stiprinanti balsių eilių kontrastą.

Norėtusi, kad į šį tyrimą būtų žiūrima kaip į preliminarines pastabas, kuriomis bandoma tik parodyti tam tikros problemos buvimą ir paskatinti ją rimčiau tyrinėti.

Baigdamas už geras pastabas dėkoju Aldonui Pupkiui.

Aleksas Girdenis

Kodėl dalis rytų aukštaičių trumpina kirčiuotų ilgųjų galūnių vokalizmą

Lietuvių kalbos tarmėse kirčiuoti balsiai turi tendenciją ilgėti, o nekirčiuoti – trumpėti. Tai natūralus reiškinys, susijęs su kirčio vaidmens padidėjimu. Tačiau nemaža dalis rytų aukštaičių trumpina ne tik nekirčiuotų, bet ir kirčiuotų galūnių ilguosius balsius, pvz., Svėdasuose tariama *katė*. 'katė', g. sg. *šakė.s* 'šakės' (su pusilgiais kirčiuotais galūnės balsiais), o Biržuose *katė* 'katė', *šakės* 'ša-

kōs' (iš tradicijos rašome *katē, šakōs*, bet iš tiesų čia galūnės *-e, -os* yra trumpos¹). Šis reiškinyms mūsų dialektologų jau seniai pastebėtas, bet tebėra neištirtas². Jo atsiradimo priežasties nustatyti nebandyta.

Detaliau susipažinus su šiuo reiškiniu, pastebėti tokie dėsningumai:

1. Trumpinimo laipsnis prilygsta tų pačių nekirčiuotų galūnių vokalizmo kiekybei. Antai Svėdasuose tiek kirčiuotos, tiek nekirčiuotos galūnės trumpinamos iki pusilgių, plg. n. sg. *katē*. 'katē' ir *lā.pe*. 'lāpē', g. sg. *šakā.s* 'šakōs' ir *ruō.kā.s* 'rañkos'. Biržų šnekte abiems atvejais yra trumpos galūnės, pvz., n. sg. *katē* ir *lāpe*, g. sg. *šakōs* ir *ruō.kōs*.

2. Nagrinėjamas reiškinyms turimas tik tame plote, kur sutrumpėjusios nekirčiuotos galūnės savo kokybe nesiskiria nuo atitinkamų kirčiuotųjų. Tai matyti iš aukščiau pateiktų pavyzdžių. Už šio reiškinio ploto ribų kirčiuotų ir nekirčiuotų galūnių vokalizmo kokybė skirtinga. Plg. Ukmergės apylinkių n. sg. *katē* 'katē', bet *lā.pe* 'lāpē', g. sg. *šakō.s* 'šakōs', bet *ruō.kas* 'rañkos'.

Abu šie dėsningumai rodo, kad nagrinėjamas reiškinys turėjo atsirasti dėl pastangų išlaikyti vienodą oksitonų ir baritonų paradigmą. Juk iš seno galūnių ilgumas nepriklausė nuo kirčio. Tame plote, kur oksitonų galūnės savo kokybe neatsiskyrė nuo atitinkamų baritonų galūnių, jų kiekybė buvo priderinta prie nekirčiuotoje padėtyje sutrumpėjusios baritonų fleksijos. Taigi, pvz., Svėdasų *katē*. 'katē' turi pusilgį galūnės balsį dėl *lā.pe*. 'lāpē', o Biržų *katē* – trumpą dėl šios šnektos *lā.pē*.

Nefonetinę kirčiuotos galūnės sutrumpinimo prigimtį rodo pasitaikančios toje pačioje šnekte gretiminės formos su ilga ir sutrumpinta galūne, pvz., Panemūnio (7 km. į šiaurės rytus nuo Pándėlio) šnekte sakoma³ a. sg. f. *tū*. // *tū* 'tą', *anū*. // *anū* 'aną', 3. cond. *naštū*. // *naštū* 'neštų'. Pasitaiko atskirų galūnių, kurios vienoje šnekte sutrumpintos, kitoje – išlaikytos ilgos, plg. n. sg. *arklī.s* Panemūnis ir *arklī.s* Biržai 'arklys', g. sg. m. *tō*. Panemūnis ir *tā* Biržai 'to', g. pl. *vilku*. Svėdasai ir *vilku* Biržai 'vilką'.

Dvibalsiai *uo, ie*, sutrumpėję šiame krašte, monoftongizuojami. Monoftongiai įsivesti ir į oksitonų galūnes, pvz., n. sg. *akmā*. Svėdasai, *akmō*. Panemūnis, *akmō* Biržai 'akmuo', g. sg. *akē.s* Svėdasai, *akē.s* Panemūnis, *akēs* Biržai 'akies'.

Antrinės kilmės galūnių (atsiradusių nukritus galūniniam balsiui) nagrinėjamas trumpinimas neliečia, plg. Svėdasų šnektos loc. sg. *valdžā.j* 'valdžioje', *katē.j* 'katėje'

¹ Jas dar prieš 80 metų trumpomis laikė K. Jaunius, žr. Drotvinas V., Grinaveckis V. Kalbininkas Kazimieras Jaunius. V., 1970, p. 128.

² Kiek duomenų pateikta šiuose darbuose: Zinkevičius Z. Lietuvių dialektologija. V., 1966, p. 121; Jakulis A. Kelios pastabos apie Panemūnio šnektos balsių ilgumą. — „Kalbotyra“, t. XXIV(1), 1972, p. 33–38.

³ Pavyzdžiai iš 2-oje išnašoje nurodyto A. Jakulio straipsnio.

ir *ruõ·kã.j* 'rankoje', *ú.pe.j* 'upėje'⁴. Vietomis čia skiriasi vokalizmas, plg. Biržų šnektos loc. sg. *galvõ* 'galvoje', *katẽ* 'katėje' ir *várne* 'varnoje', *gérve* 'gervėje'.

Suvienodėjus kiekybės atžvilgiu oksitonų ir baritonų fleksijai, atsirado tendencija išlyginti ir nekaitomų viensiemenių žodelių, kurie gali būti kirčiuojami, bet dažnai vartojami kaip enklitikai, vokalizmo kiekybę. Antai Panemūnio šnekte tariama *vẽ.l'* 'vėl', *tẽ.s* 'tiės', *vẽ.n* 'vien' (šie žodžiai sakinyje dažnai būna bekirčiai). Dar plg. šios šnektos adv. *anu.dẽ.n* || *anũ.dẽ.n* 'anądien' su abiejų dėmenų išlyginta vokalizmo kiekybe (nežiūrint kirčio). Tokių reiškinų mums rūpimame rytų aukštaičių tarmės plote yra daug ir jie labai įvairūs. Trumpame straipsnyje jų apžvelgti neįmanoma. Šiuokart norėta tik išskelti pagrindinę nagrinėjamojo reiškinio priežastį⁵.

Zigmas Zinkevičius

---

⁴ Taigi n. sg. f. *tã* Svėdasaī, *tõ* Biržai 'ta' tegali būti kildinama tik iš *tõja* resp. *tõji* arba turi ilgą balsį dėl įvardžiuotinių formų įtakos. Plg. Panemūnio šnektos *ji* 'ji' (iš *ji).

⁵ Daugiau pavyzdžių, rodančių tendenciją išlyginti kirčiuotų ir nekirčiuotų morfemų vokalizmo kiekybę įvairiose tarmėse, pateikta „Lietuvių dialektologijoje“ (V., 1966, p. 236–237).